

Dr. Sait Š. ŠABOTIĆ

JU OŠ „Mileva Lajović Lalatović” – Nikšić, Crna Gora

E-mail: sabos@t-com.me; sait.sabotic@os-mllalatovic.edu.me

1.01 Izvorni naučni rad/Original scientific article

UDK/UDC: 94:911.3:32:327(497:560:497.115)"1877/1912" (093)

DOI: <https://doi.org/10.52259/historijskipogledi.2024.7.12.60>

KOSOVSKI VILAJET U GEOSTRATEŠKIM PLANOVIMA OSMANSKOG CARSTVA I ISTOČNO PITANJE

Apstrakt: *Tokom XIX vijeka, a naročito u njegovoj drugoj polovini, uslijedile su velike promjene u međunarodnim odnosima i teritorijalnom ustrojstvu Evrope i svijeta. Raspad tradicionalnih imperija, uspon nacionalizma, ekspanzija imperijalizma i težnja za balansom moći, oblikovali su dinamiku geopolitičkog pejzaža tog vremena. Vrtlog velikih promjena nije mogla izbjeći ni Uzvišena Osmanska država, jer su uticaji, koji su dolazili iz susjedstva, na njen teritorijalni integritet, unutrašnju i spoljnu politiku, bili isuviše jaki. Sve je to od strane velikih sila rađeno u kontekstu rješavanja „Istočnog pitanja”. Pokušavajući da se odupre nasrtajima koji su dolazili i s polja i iznutra, a promišljajući o svom teritorijalnom integritetu, Osmansko carstvo je bilo prinuđeno da u jeku sprovođenja tanzimatskih reformi sprovodi i određene administrativne promjene koje su u suštini bile geostrateška promišljanja usmjerena u pravcu očuvanja kontrole nad dijelom Balkana i svega onoga što je uz to išlo, a u situaciji u kojoj su teritorijalni gubici bili neminovnost.*

U naznačenom vremenu Osmansko carstvo se našlo u vrtlogu interesa velikih sila. Rusija je željela zaštitu nad hrišćanskim stanovništvom u Osmanskom carstvu i izlazak na Sredozemlje, dok je Habzburška monarhija imala teritorijalne interese na prostoru Balkana. Na drugoj strani bile su Velika Britanija i Francuska. Ni jednoj od njih nije odgovarao izlazak Rusije na Sredozemno more, pa su se zato zalagale za opstanak Osmanskog carstva. Lavirajući između interesa ovih sila, Osmansko carstvo je uspjelo da nakon Berlinskog kongresa, održanog 1878. godine, svoje prisustvo na Balkanu produži za još trideset i četiri godine. Složena demografska struktura stanovništva u osmanskim provincijama na Balkanu bila je jedna od onih činilaca koji su samo za kratko odložili rješavanje „Istočnog pitanja”. Ipak, nakon svih velikih istorijskih lomova, a 1878. godina je to svakako bila za Osmansko carstvo, značajan dio muslimanskog stanovništva bio je osuđen na iscrpljujuću borbu za goli opstanak, povlačeći se prema još uvijek bezbjednim zonama, koje su, zapravo, predstavljale male i rijetke oaze na Balkanu koje su još uvijek bile u posjedu Osmanskog carstva. Nesigurnosti raznih vrsta –

imovinska, pravna, lična i svaka druga, primoravale su muslimansko stanovništvo na iseljavanje prema azijskom dijelu Carstva, kako bi se tamo pronašlo sigurnije utočište. Jedna od tranzitnih teritorija na tom putu bila je i teritorija Kosovskog vilajeta. Dolazak velikog broja muhadžira nakon 1878. godine na to područje uslovio je niz negativnih pojava, naročito u iole značajnijim gradskim sredinama. Svakako, bilo je i pojedinaca koji su vješto koristili nastalo stanje da bi se lično bogatili ili gradili ličnu političku karijeru. Iako velikim dijelom školovani u zemljama Zapadne Evrope, osmanski diplomatski predstavnici i zastupnici nisu uspjeli da se snađu u vrtlogu nadolazećih promjena koje su zahvatile Osmansko carstvo. Politički potezi koje su oni povukli nakon 1878. godine, a koji su se ticali balkanskih teritorija, bili su kratkoročni i bez snažnijeg odjeka u međunarodnim relacijama.

Cilj ovog rada je da ukaže na geostrateške planove Osmanskog carstva u vezi sa Kosovskim vilajetom i procesom odvijanja Istočnog pitanja do 1881. godine kada je došlo do ukidanja „Prizrenske lige”, organizacije koja se borila za nacionalne interese albanskog naroda.

Ključne riječi: *Kosovski vilajet, političke promjene, geopolitičke promjene, administrativne reforme, Bosanski vilajet, politički uticaj; balans moći.*

THE KOSOVO VILAYET IN THE GEOSTRATEGIC PLANS OF THE OTTOMAN EMPIRE AND THE EASTERN QUESTION

Abstract: *During the 19th century, particularly in its second half, significant changes occurred in international relations and the territorial organization of Europe and the world. The collapse of traditional empires, the rise of nationalism, the expansion of imperialism, and the pursuit of a balance of power shaped the dynamics of the geopolitical landscape of the time. The whirlpool of these changes could not be avoided by the Sublime Ottoman State, as the influences from neighboring regions on its territorial integrity, internal, and foreign policies were too strong. All of this was undertaken by the great powers in the context of resolving the “Eastern Question.” In attempting to resist the incursions from both external and internal forces, while contemplating its territorial integrity, the Ottoman Empire was compelled to implement certain administrative changes during the period of Tanzimat reforms, which were essentially geostrategic considerations aimed at preserving control over parts of the Balkans and all that entailed, in a situation where territorial losses were inevitable.*

During this time, the Ottoman Empire found itself in the vortex of great power interests. Russia sought protection for the Christian population within the Ottoman Empire and access to the Mediterranean, while the Habsburg Monarchy had territorial interests in the Balkans. On the other side were Great

Britain and France, both of which opposed Russia's access to the Mediterranean and thus advocated for the survival of the Ottoman Empire. By navigating between the interests of these powers, the Ottoman Empire managed to extend its presence in the Balkans for another thirty-four years following the Congress of Berlin in 1878. The complex demographic structure of the population in the Ottoman provinces in the Balkans was one of the factors that temporarily delayed the resolution of the "Eastern Question." However, after all the significant historical upheavals—1878 was certainly one of those for the Ottoman Empire—a considerable part of the Muslim population was condemned to a grueling struggle for survival, retreating towards the still secure zones, which were essentially small and rare oases in the Balkans still under Ottoman control. Various types of insecurity—property, legal, personal, and others—forced the Muslim population to emigrate towards the Asian part of the Empire in search of a safer refuge. One of the transit territories on this path was the territory of the Kosovo Vilayet. The arrival of a large number of muhacirs to this area after 1878 led to a series of negative phenomena, particularly in the more significant urban centers. Certainly, there were individuals who skillfully exploited the situation to enrich themselves or to build personal political careers. Although largely educated in Western European countries, Ottoman diplomatic representatives and officials failed to navigate the whirlpool of the impending changes that affected the Ottoman Empire. The political moves they made after 1878 concerning the Balkan territories were short-term and lacked a strong impact on international relations.

The aim of this paper is to highlight the geostrategic plans of the Ottoman Empire regarding the Kosovo Vilayet and the unfolding of the Eastern Question up until 1881, when the "Prizren League," an organization fighting for the national interests of the Albanian people, was dissolved.

Key words: *Kosovo Vilayet, political changes, geopolitical changes, administrative reforms, Bosnia Vilayet, political influence, balance of power.*

Uvod

Kosovski vilajet (osmanski turski: ولايت قوصوه; tur. *Kosova Vilâyet-i*) je bio provincija Osmanskog carstva, koja je zahvatala znatno veću teritoriju od teritorije današnjeg Kosova. U sastavu ove provincije bilo je čitavo Kosovo, cjelokupan Novopazarski sandžak, preševska dolina i zapadna Makedonija. Nastao je početkom 1877. godine reorganizacijom vilajeta u evropskom dijelu Osmanskog carstva na strateški osjetljivom prostoru i izuzetno turbulentnom vremenu, između granica Kneževine Srbije i Knjaževine Crne Gore, sa kojima je Osmanska carevina tada bila u ratnom stanju i nemirnog Sofijskog vilajeta. Njegovo formiranje izvršeno je spajanjem sandžaka Prizren, Skoplje i Debar,

koji su izuzeti od teritorije Bitoljskog vilajeta, sandžaka Niš, koji je izdvojen od Dunavskog vilajeta i Novopazarskog sandžaka, koji je do tada bio u sastavu vilajeta Bosna.¹ Zbog čestih promjena granica ovog vilajeta, koji je postojao sve do 1912. godine, teško je govoriti o preciznim podacima koji se odnose na površinu koju je on zahvatao.² Isto tako sa promjenama granica mijenjala se i unutrašnja struktura vilajeta, prije svih demografska, koja je i imala odlučujućeg uticaja na politička dešavanja.

Administrativno središte Kosovskog vilajeta najprije je bilo u Prištini, da bi 1888. godine bilo premješteno u Skoplje.³ Stanovništvo Kosovskog vilajeta činili su Albanci pored kojih su u demografskoj strukturi bili zastupljeni Srbi, zatim Turci, Bošnjaci, Kipti (Cigani, Romi), Čerkezi, Pomaci i manje skupine pripadnika drugih etničkih grupa.

Kako je druga polovina XIX vijeka bila vrijeme velikih geopolitičkih previranja, Balkansko poluostrvo je postalo njihov epicentar. Kosovski vilajet, kao rubni dio Osmanskog carstva, nije mogao ostati izolovan od dolazećih turbulentnih promjena. Naprotiv, taj teritorij je postao ključni element u geostrateškim planovima Osmanskog carstva i ključna tačka u složenoj slagalici poznatoj kao „Istočno pitanje”. Kroz analizu uloge Kosovskog vilajeta u širem kontekstu Osmanskog carstva i regionalnih geopolitičkih ambicija, možemo razumjeti kako su se tadašnje snage oblikovale i kako su uticale na sudbinu ovog značajnog dijela Balkana.

Zahuktavanje balkanske krize

Sa okončanjem ratova koje je vodila Francuska Napoleonovog vremena, Evropa je ušla u period relativno mirnijeg razdoblja svog razvitka. Uspostavljeni mir omogućio je dinamičniji razvoj industrijskog društva sa kojim su došle i nove promjene. Taj proces je, kako to naglašavaju pojedini historičari, bio *najuočljivija osobenost pedesetogodišnjeg perioda od 1830. do 1880. godine*.⁴ Sam po sebi on je nametao potrebu redefinisanja institucionalnog okvira, ideoloških stremljenja i odnosa sa susjedima. Tako složeni procesi podrazumijevali su narušavanje unutrašnjeg mira u mnogim zemljama, teritorijalne dobitke i gubitke kao i ekonomske probleme. Upravo zbog toga već sredinom XIX vijeka jasnije su se nazirale nacionalne ideje, ali i ratna sukobljavanja i na Balkanskom prostoru na kome je bila prisutna složena politička situacija.

¹ İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) Kütüphanesi, *Bosna Vilayeti Salnamesi*, Sayılar D03117, Salname-i Vilayet-i Bosna, 12. Def'a, 1877. (Hicri 1294), 66-67.

² M. Münir Aktepe, *Kosova*, İslâm Ansiklopedisi (MEB Yayını), Ankara 1977, cilt VI, 869-876.

³ BOA, DH, MKT, № 1527-13; BOA, A. MKT, MHM, № 498-66; Andreas Birken, *Die Provinzen des Osmanischen Reiches* [The Provinces of the Ottoman Empire, Ludwig Reichert Verlag], Wiesbaden 1976, 69-70.

⁴ Hari Herder, *Evropa u devetnaestom veku*, Clio, Beograd 2003, 83.

U to vrijeme strateški planovi Napoleona III uključivali su reviziju ugovornog sistema potpisanog u Beču 1815. godine. Prema zamislama strateških planova Francuska je trebala da obezbijedi dominantnu poziciju u međunarodnoj političkoj areni i uspostavi hegemoniju u Evropi. Već tada ona počinje sa zahtjevima prema Osmanskom carstvu u smislu traženja uvođenja reformi. Prinudena da ih sprovede, Porta je pristupila ukidanju harača, formiranju sudova za kriminal u kojima su vrijednost imala i svjedočenja hrišćana, zatim uvođenju vojne dužnosti za hrišćane, ali je zbog opasnosti davanja oružja hrišćanima tu obavezu pretvorila u otkupninu poznatiju pod imenom bedeli-askeri.⁵ Reforme unutar Osmanskog carstva podrazumijevale su i veću količinu novca, pa je 1854. godine Porta počela sklapati prve ugovore o novčanim zajmovima kod povjerilaca na Zapadu.⁶ Godine 1856. umjesto Banque Constantinople ustanovljena je Osmanska Banka (*Osmanlı bankası*), koju je osnovao francuski kapital, a glavni joj je zadatak bio naplata spoljnih dugova i zajmova.⁷

Da bi pozicije Francuske dodatno ojačao i tako ostvario zamišljene planove, Napoleon III je poboljšao odnose sa Velikom Britanijom i Austrijom. U tom cilju 15. aprila 1856. potpisan je sporazum o Trojnom paktu između Engleske, Austrije i Francuske. Ovaj ugovor je garantovao integritet i nezavisnost Osmanskog carstva. On je zapravo bio produžetak politike Francuske u pogledu Osmanskog carstva, a sa ciljem održavanja evropske ravnoteže i pružanja pomoći državama koje su se od njega odvajale.⁸

U periodu o kome je riječ Osmansko carstvo se uveliko borilo sa unutrašnjim teškoćama. Da ukupan teret Osmanskom carstvu bude još teži, „brinula se” Rusija, što je sredinom XIX vijeka dovelo do zahlađenja odnosa između ove dvije države i na kraju do rata, koji je ostao upamćen pod imenom Krimski rat.⁹ On je trajao od 1853-1856. godine a vodio se između Rusije i alijanse koju su sačinjavali Osmansko carstvo, Ujedinjeno Kraljevstvo, Francuska i italijanska Kraljevina Pijemont. Rat je završen potpisivanjem mira u Parizu 30. marta 1856. godine, na kome je zaključeno da i jedna i druga strana u sukobu evakuišu osvojena područja; da Osmansko carstvo ne dopusti ulazak tuđim ratnim brodovima u moreuze Bosfor i Dardanele, da nad Vlaškom i Moldavijom zadrži svoju jurisdikciju, a da Srbija dobije široku autonomiju.¹⁰ Iako se smatralo da je potpisivanje Pariskog mira bilo povoljno po sultana, ipak

⁵ Vasilj Popović, *Istočno pitanje, istorijski pregled borbe oko opstanka Osmanlijske carevine u Levantu i na Balkanu*, treće izdanje, Beograd 1996, 176.

⁶ *Isto*, 176.

⁷ Jozef Matuz, *Osmansko Carstvo*, preveo Nenad Maočanin, Zagreb 1992, 139; Bogumil Hrabak, Počeci bankarstva na Kosovu, *Istorijski glasnik*, br. 1-1, Beograd 1982, 58; Nenad Vasić, Bankarstvo u Kosovskom vilajetu i Staroj Srbiji od druge polovine XIX veka do 1912. godine, *Baština*, sve. 22, Priština-Leposavić 2007, 108.

⁸ V. Popović, *Istočno pitanje*, 165.

⁹ Senaid Hadžić, Adnan Velagić, *Balkanska praskozorja – Od ideja do ujedinjenja*, Mostar 2019, 170-171.

¹⁰ J. V. Tarle, *Istorija novog veka*, Beograd 2008, 280.

se ubrzo pokazalo da je kod velikih sila i dalje prisutna želja za miješanjem u poslove Osmanskog carstva što je prijetilo i ugrožavanju njegovog integriteta.¹¹

Iako je mir bio garantovan od velikih sila, pokreti hrišćanskog stanovništva u vezi sa čifčijskim pitanjem, posebno na Balkanu, sve više su se zaoštravali. Da bi novonastalo stanje što bolje uredila, Porta je 1858. godine pristupila donošenju tzv. Ramazanskog zakona, kojim je objavljena kategorizacija zemlje i izvršena kodifikacija čifčijskih odnosa. Ubrzo nakon ovog, 1859. godine donijet je i Zakon o čiflucima poznat i pod imenom Saferska naredba (donijet je 14. Safera 1276).¹² Ovim zakonom uređeni su odnosi između čifluk sahibija i kmetova. Period Tanzimata, koji je bio u toku, donosio je reforme „odozgo”,¹³ pa su samo dvije godine nakon Saferske naredbe, u balkanskim zemljama krenule još intenzivnije promjene.

Nakon preuzimanja inicijative u rješavanju Istočnog pitanja, Francuska je započela voditi politiku okrenutu sopstvenim interesima. Kada je 1859. godine započeo njen sukob sa Austrijom, ona je uspjela da pobijedi pa je Lombardija pripala Pijemont-Sardiniji koja je bila na njenoj strani. Ovaj ratni sukob za jedan period je rasteretio Osmansko carstvo od nasrtaja na njegovu teritoriju sa te strane. Kada je Pruska 1866. godine uspjela da pobijedi Austriju, koja je izgubila i Veneciju, bečka diplomatija je bila primorana da osmisli novi način da očuva svoj primat u centralnoj Evropi.¹⁴ Ti događaji ubrzali su sklapanje nagodbe između Austrije i Ugarske kojom je 1867. godine stvorena Dvojna monarhija. Na taj način Ugarska je svoje spoljnopolitičke orijentacije vezala za Austriju i njenu politiku u rješavanju Istočnog pitanja.¹⁵ Ipak, tih godina Osmansko carstvo i Austro-Ugarska su za vojvodu od Gramona odavale *utisak dveju trošnih zgrada, prislonjenih jedna uz drugu, od kojih se ne može jedna potresti a da i druga ne osjeti potres*.¹⁶ Kada je došlo do poraza Francuske od strane Pruske 1870. godine, a zatim i ujedinjenja Njemačke, bilo je sasvim jasno da je ona umjesto Austro-Ugarske, postala najdominantnija sila u centralnoj Evropi¹⁷ i da će samim tim težiti da uzme učešće u rješavanju „Istočnog pitanja”.

Panslavistička propaganda, čije je žarište bila Rusija, počela se sedamdesetih godina XIX vijeka širiti i među Južnim Slovenima, posebno u Srbiji, koja postaje stožer u okupljanju hrišćana u borbi protiv Osmanskog carstva.¹⁸ Srbija je za svoje planove nastojala da pridobije Crnu Goru, usljed čega je njihova težnja za uspostavljanjem zajedničke granice ostavljala

¹¹ *Istorija Osmanskog carstva*, priredio Rober Mantran, Clío, Beograd 2002, 614.

¹² *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata*, Sarajevo 1998, 202.

¹³ Darko Dukovski, *Povijest Srednje i Jugoistočne Europe 19. i 20. stoljeća*, I. svezak, Alinea, Zagreb 2005, 13.

¹⁴ Stevan Pavlović, *Istorija Balkana*, Beograd 2001, 145.

¹⁵ V. Popović, *Istočno pitanje*, 178.

¹⁶ *Isto*, 179.

¹⁷ Joseph von Hammer, *Historija Turskog /Osmanskog/ Carstva*, 3, Zagreb 1979, 426.

¹⁸ V. Popović, *Istočno pitanje*, 179.

posljedice po teritoriju Osmanskog carstva i stanovništvo koje je živjelo na prostoru između ove dvije južnoslovenske zemlje.

Takve promjene primoravale su Osmansko carstvo na inoviranje geostrateških pozicija na Balkanu. Na ruku je Osmanskom carstvu išla i činjenica da je nakon 1866. godine međunarodna situacija bila nepovoljna za pokretanje Istočnog pitanja.¹⁹ Francuska je od 1871. godine počela bivati neprijateljski nastrojena prema ujedinjenoj Njemačkoj zbog čega je ušla u savezništvo sa Rusijom, koja je pak nastavila ekspanzionističke tendencije takmičeći se sa Austro-Ugarskom za uticaj na Balkanu na račun Osmanskog carstva. Nakon gubitka političkih pozicija i uloge u Njemačkoj i Italiji, Habzburzi su svoju misiju na Balkanu smatrali kompenzacijom za izgubljeno i ta misija je Dvojnoj monarhiji, navodno, trebala da udahne novi život.²⁰ Bitna promjena u tom pogledu desila se u novembru 1871. godine kada je za ministra spoljnih poslova Austro-Ugarske postavljen Đula Andraš. Od tog trenutka Austro-Ugarska politika prema Istočnom pitanju dobiće obilježja sprege vojnog i diplomatskog djelovanja na Balkanu, koja je pred evropskim silama pravdana ulogom zaštitnice balkanskih hrišćana i statusom garanta stabilnosti u Jugoistočnoj Evropi.²¹ Druga važna odlika odnosa Austro-Ugarske prema Osmanskom carstvu proizilazila je iz shvatanja Rusije kao političkog konkurenta na Balkanu, zbog čega se austro-ugarska diplomatija zalagala za očuvanje Osmanskog carstva.²² Taj stav Austro-Ugarske promijenice se u periodu od 1876-1878. godine. Svim navedenim dešavanjima postavljeni su temelji događajima koji će uticati na izbijanje Prvog svjetskog rata.

Začeci „Rilindije“

Balkansko poluostrvo je imalo ogromnu geopolitičku važnost tokom istorije, a Osmansko carstvo je imalo ključnu ulogu u oblikovanju njegovog političkog, kulturnog i ekonomskog pejzaža. Kao most između Evrope i Azije, a i između Sredozemlja i Crnog mora Balkansko poluostrvo je igralo prvorazrednu ulogu u tranzitnoj trgovini, komunikacijama i vojnim operacijama.²³ Iako zahvaćeno unutrašnjim krizama, a pritom ugroženo i spolja, Osmansko carstvo ipak nije htjelo da se tako lako odrekne svojih posjeda na tom području. Te teritorije bile su najsigurnija veza između centra i periferije. Upravo zbog njihovog značaja one su bile izložene mnogobrojnim istorijskim

¹⁹ *Isto*, 180.

²⁰ S. Pavlović, *Istorija Balkana*, 150.

²¹ H. Herder, *Evropa u devetnaestom veku*, 345-355.

²² S. Hadžić, A. Velagić, *Balkanska praskozorja*, 239.

²³ Kada se govori o važnosti Balkana za Osmansko carstvo neki turski istoričari naglašavaju da je otomanska država nastala kao balkansko carstvo, da je Balkan sve vreme bio prioritet Osmanskog carstva, i da zbog svog istorijskog kontinuiteta moderna Turska jeste balkanska država. Marija Todorova, *Imaginarni Balkan*, Beograd 2006, 124.

procesima i burnim dešavanjima koja su za posljedicu imala i dosta česte administrativne promjene. Dio teritorije koju je Osmansko carstvo šesdesetih godina XIX stoljeća posjedovalo na Balkanu, bio je naseljen albanskim stanovništvom, koje je u vjerskom pogledu bilo heterogeno, ali koje je, uprkos tome, imalo svijest o zajedničkom etničkom porijeklu.

Pored administrativnih, među albanskim stanovništvom dešavale su se i mnoge druge promjene. Kao i kod drugih balkanskih naroda i među Albancima su reforme koje je preduzimala osmanska centralna vlast, nailazile na protivnike i pristalice. Uz to, u periodu buđenja nacionalne svijesti i Albanci su iskazali mnoge svoje zahtjeve. Oni su 1843. godine podigli pobunu protiv pokušaja osmanskih vlasti da na osnovu novog zakona o vojsci na tom području izvrše regrutaciju mladića pripjelih za vojnu obavezu.²⁴

Među Albancima se u njihovom nacionalnom diskursu već od 1860. godine, posebno u listu „Pelazg”, koji je izlazio u Atini, pojavljuje tzv. „Pelaška teorija” o njihovom etničkom porijeklu. Prema toj teoriji Pelazgi su bili najbrojniji među narodima koji su doselili iz Azije u Evropu. No, iako brojni, imali su sudbinu da od predaka današnjih Grka budu potisnuti u oblast Mati s prijestonicom u gradu Peli.²⁵ Uporište za ovakva stanovišta albanski nacionalisti su crpili iz knjige Paška Vasa efendije,²⁶ u kojoj je on Albance nazvao prvom i najstarijom evropskom nacijom.²⁷ Prema shvatanju Vasa efendije, Albanija obuhvata sve oblasti od Skadra na sjeveru, uključujući Peć, Prištinu, Kačanik, Skoplje, Prilep, Monastir (Bitolj), Florinu, Grebenu, Janjinu i Prevezu sa zalivom. Navedeni prostor administrativno je bio razdijeljen u više vilajeta, što je smetalo albanskim nacionalistima, čije su ideje bile usmjerene u pravcu da bi svi Albanci, bez obzira na vjerska ubjedenja, trebali da se nađu u granicama jedinstvenog vilajeta iz razloga što je albanska nacija *jedna i nedjeljiva za sve Albance bilo da vjeruju u Isusa ili Muhameda*.²⁸ Ovakvi stavovi i razmišljanja albanskih nacionalista predstavljaju začetak „Rilindije”, odnosno formiranja moderne albanske nacije i njenog političkog organizovanja. Na drugoj strani, ovako uobličeni stavovi bili su jasna poruka za centralnu osmansku vlast. Ta poruka postala je znatno jasnija kada se 1862. godine Paško Vasa efendija zajedno sa Zefom Jubanijem i opatom Gasperom Krasnićijem, obratio francuskim diplomatama sa namjerom da ih zainteresuje za politički

²⁴ Peter Bartl, *Albanci od srednjeg veka do danas*, prevela sa njemačkog Ljubinka Milenković, Clio, Beograd 2001, 79-80.

²⁵ Wassa Effendi, *Albanien und die Albanesen: Eine historisch – kritische Studie*, Berlin 1879, 4-6. Prevode za potrebe ovog rada uradio je mr Ernest Mehović, prof. njemačkog jezika.

²⁶ Paško Vasa (Skadar, 1825 – Bejrut, Liban, 1882), bio je Albanac po narodnosti. Bavio se književnim radom, a jedan je od osnivača Centralnog komiteta za zaštitu prava albanskog naroda u Istanbulu. Bio je guverner Libana dok je bio u sastavu Osmanskog carstva, sve do smrti 1882. godine. Govorio je više jezika – italijanski, francuski, srpski, arapski i turski.

²⁷ W. Effendi, *Albanien und die Albanesen*, 19.

²⁸ *Isto*, 37-39.

položaj Mirdita.²⁹ Političku inicijativu među Albancima ubrzo je prepoznala i srpska vlada, pa je krajem šesdesetih godina XIX stoljeća radila na tome da u svoje antiosmanske planove uključi pojedine sjevernoalbanske glavare.³⁰ Neki od njih su prihvatili ponude koje su dolazile iz Srbije. Slične pojave dešavale su se i u Crnoj Gori. U društvenom ambijentu u kome su jedni još uvijek priželjkivali očuvanje osmanske vlasti, a drugi bili za nacionalno oslobođenje, javljali su se mnogi antagonizmi koji su opterećivali svakodnevicu.

Shvatajući da bi u nastalim okolnostima lako mogla osati bez balkanskih posjeda, Porta je, nadahnuta tanzimatskim reformama, preduzela ozbiljne korake u cilju poboljšanja lokalne uprave, što je iziskivalo jedan vid centralizacije koja je podrazumijevala ne samo proširenje autoriteta i kontrole iz prijestonice, već i neophodno sinhronizovanje nadležnosti u provincijama sa zakonskim načelima i adekvatno sprovođenje istih, preko činovničke hijerarhije prije svega putem povećavanja ovlašćenja i odgovornosti njenih institucija.³¹ Zakonom o vilajetima (*İdare-i Vilayet Nizamnamesi*) iz 1864. godine sužene su geografske granice ejaleta i uspostavljeni vilajeti pod upravom valija. Teritorija čitavog Carstva je podeljena na vilajete, upravne jedinice, koje su se sastojale od sandžaka-liva, a u jednom od njih je bio centar vilajetske uprave.³² U evropskom dijelu Osmanskog carstva tada je formirano 10 vilajeta sa ukupno 44 sandžaka.³³ Vilajetska organizacija je postepeno sprovedena, pa je u tom duhu 1864. godine došlo do osnivanja Dunavskog vilajeta, a potom vilajeta Erzurum, Alep i Bosna.³⁴ Za prvog valiju Dunavskog vilajeta imenovan je Midhat-paša, Pomak iz Bugarske, jedan od najposobnijih zagovornika reforme i najposobnijih osmanskih administratora. Da bi zadovoljila interese Albanaca, osmanska vlast je 1871. godine sprovela određene reforme i na toj strani. Tada je došlo do formiranja Prizrenskog vilajeta koji je u svom sastavu imao sljedeće sandžake: Prizrenski (njegove kaze bile su: Prizren, Đakovica, Peć, Priština, Gnjilane, Vučitrn, Tetovo, Ljuma, Gusinje), Debarski (kaze: Debar, Elbasan, Donji Debar, Mat, Gornja Malesija, Donja Malesija) i Skopski (kaze: Skoplje, Kumanovo, Štip, Kriva Palanka, Radovište, Kratovo, Kočani). Već naredne 1872. godine Prizrenski vilajet je bio proširen dodavanjem Niškog sandžaka koji je imao sljedeće kaze: Niš, Piro, Vranje, Leskovac, Prokuplje, Kuršumlja, Znepolje. Nova komešanja među Albancima dovela su 1875. godine do

²⁹ Johannes Faensen, *Die albanische Nationalbewegung*, Berlin 1980, 113-114; Dušan Fundić, Paško Vasa i ideologija albanskog nacionalizma, *Istorijski časopis*, knj. LXX, Beograd 2021, 364.

³⁰ S. Pavlović, *Istorija Balkana*, 153.

³¹ Kemal H. Karpat, The Transformation of the Ottoman State (1789-1908), *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 3, № 3. (jul 1972), 246; İlber Ortaylı, *Najduži vek Imperije*, Beograd 2004, 128.

³² Ahmed S. Aličić, Uredba o organizaciji vilajeta 1867. godine, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 12-13 (1962-1963), 221; Roderic H. Davison, *Reform in the Ottoman Empire 1856-1876*, New Jersey, 1963, 146.

³³ İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Ankara 2007, 427-435.

³⁴ Miloš Jagodić, *Srpsko-albanski odnosi u Kosovskom vilajetu (1878-1912)*, Beograd 2009, 4.

rasformiranja Prizrenskog vilajeta pa su sandžaci Prizren, Debar i Skoplje uključeni u Bitoljski vilajet, dok je sandžak Niš ponovo vraćen u sastav Dunavskog vilajeta.³⁵ Sve ove promjene samo su na kratko umirile političke ambicije Albanaca. Nove krize bile su na pomolu, a sa njima i promjene.

Od Nevesinjske puške do Kosovskog vilajeta

Splet nepovoljnih okolnosti u vezi sa sušnom 1874. godinom i izostankom ljetine, te gotovo stalno prisustvo inostranih agenata i povjerenika raznih evropskih dvorova, kao i njihova agitacija, doveli su do izbijanja ustanka u Hercegovini krajem jula 1875. godine.³⁶ Iako uzrok nezadovoljstva nisu bili konfesionalni odnosi, već razlozi ekonomske prirode, u narednih nekoliko nedjelja i mjeseci, pobuna se proširila na Bosnu, Bugarsku, Srbiju, Crnu Goru, među Albancima i Makedoncima. Na taj način sa velikom žestinom nastupila je tzv. Istočna kriza³⁷ sa kojom je ponovo otvoreno Istočno pitanje.³⁸ Najznačajniji spoljni akteri u razvoju prilika na Balkanu i u Istočnom pitanju bili su Rusija, Austro-Ugarska i Velika Britanija. Iza prve dvije stajala je ojačala i ujedinjena Njemačka, pored koje su bile prisutne Francuska i Italija.³⁹

Dok su se vanjski posmatrači domišljali šta treba činiti na Balkanu, za samo mjesec dana broj ustanika je sa 300 narastao na 7.000, da bi do sredine avgusta, zajedno sa crnogorskim dobrovoljcima – „jajošima“, dostigao između 10.000 i 12.000. Osmanska regularna vojska pokušala je da djeluje okrutno, ali je pokušaj bio nedjelotvoran.⁴⁰ Plašeći se potpunog prevrata u Bosni i Hercegovini, pojedini pripadnici begovata su mobilisali plaćeničke neregularne jedinice i na taj način terorizali seosko stanovništvo. Početkom februara 1876. godine sultan je pod pritiskom velikih sila pristao na reforme, prije svega na

³⁵ Скендер Ризај, Управно-политичке реформе у Македонији (Косовском, Битољском, Солунском вилаету) (1875-1881), *Македонија во источната криза 1875-1881*, Скопје 1978, 171; M. Jagodić, *Srpsko-albanski odnosi u Kosovskom vilajetu*, 4.

³⁶ Događaji poznati kao *Istočna kriza* započeli su jednim naizgled beznačajnim događajem – napadom hajdučke družine harambaše Pera Tinguza na grupu muslimanskih trgovaca 5. jula 1875. godine kod sela Bišine u blizini Nevesinja. Uslijedila je potom potjera osmanskih zaptija i korduna i njihov obračun sa jednim brojem pobunjenih seljaka pravoslavaca 9. jula kod sela Krevovi, takođe u blizini Nevesinja. Ovi događaji su poslužili da ustanak dobije popularno ime „*Nevesinjska puška*“, nakon čega se rasplamsao opšti antiosmanski ustanak. događajima u Egiptu i pobunom Mehmed Ali-paše

³⁷ U publicistici se za događaje na Balkanu od 1875-1878. godine ustalio netačan naziv Velika istočna kriza, koja je, međutim, povezana sa događajima u Egiptu i pobunom Mehmed Ali-paše. S. Hadžić, A. Velagić, *Balkanska praskozorja*, 241.

³⁸ Čedomir Popov, *Grđanska Evropa (1770-1914), Društvena i politička istorija Evrope (1871-1914)*, Beograd 2010, 211.

³⁹ *Isto*, 211.

⁴⁰ S. Hadžić, A. Velagić, *Balkanska praskozorja*, 274.

poznatu Andrašijevu notu upućenu 30. decembra 1875. godine.⁴¹ Iako je izgledalo da se plamen rata može zaustaviti, ipak je tokom 1876. godine u obračunima neregularnih bašibozučkih jedinica i seljaka stradao veliki broj sela i ubijeno najmanje 5.000 ljudi. Do kraja te godine broj izbjeglica iz Bosne dostigao je više od 100.000.⁴² Svi događaji u vezi sa Istočnom krizom pokazaće da se radilo o jednoj od najsloženijih faza u Istočnom pitanju i čitavoj epohi imperijalizma od 1871. do 1914. godine.⁴³

Uznemirenost zbog ustanka u Bosni i Hercegovini uzdrmla je i samu osmansku prijestonicu u kojoj su 8. maja 1876. godine učenici vjerskih škola napustili nastavu i pridružili se narodnim zborovima kod glavnih džamija, na kojima je osuđivan sultanov kukavičluk pred velikim stradanjima muslimanskog stanovništva.⁴⁴ Uviđajući da bi stanje moglo još više da se zakomplikuje, tadašnji ministri, a posebno Husejin Avni paša, pokušali su da sa vlasti svrgnu sultana Abdul Aziza i umjesto njega na prijesto dovedu princa Murata V. Poslije niza prepreka Murat V je preuzeo vlast, a bivši sultan je upućen u Topkapı palatu.⁴⁵ Njegov život okončan je 4. juna 1876. godine kada je pronađen u svojim novim odajama sa prerezanim venama i rasporenom arterijom.⁴⁶ Taj događaj je uveliko uticao na novog vladara koji je zapao u tešku depresiju, zbog čega je Vlada odlučila da ga svrgne 31. avgusta. U međuvremenu početkom jula 1876. godine Srbija i Crna Gora objavile su rat Osmanskom carstvu.⁴⁷

Razmatrajući moguće ishode rata Srbije i Crne Gore protiv Osmanskog carstva, predstavnici Austro-Ugarske i Rusije su se 8. jula 1876. godine u Rajhštatu (Češka) dogovorili da ako u ratu pobijedi osmanska strana da će se založiti da se Srbiji i Crnoj Gori sačuva *status quo ante bellum*, a da se za Bosnu i Hercegovinu obezbijede reforme predviđene Andrašijevom notom. Ukoliko bi pak pobjedu odnijele Srbija i Crna Gora, dogovoreno je da sile neće dopustiti obrazovanje velike srpske države, već će biti dozvoljeno Srbiji da uzme određene djelove sa strane Drine u Bosni, Novopazarskom sandžaku, Staroj Srbiji i prema Limu, a Crnoj Gori dio istočne Hercegovine.⁴⁸ Dok su u diplomatskim krugovima tekli pregovori, osmanska vojska je u dva navrata

⁴¹ "Andrašijeva nota" je naziv programa reformi koji je sačinila austro-ugarska vlada kako bi riješila "Istočnu krizu" u pobunjenoj Bosni i Hercegovini. Ovaj diplomatski zahtjev je imao nekoliko tačaka: 1) puna vjerska sloboda; 2) ukidanje zakupljivanja poreza; 3) upotreba prihoda od direktnih poreza samo za potrebe Bosne i Hercegovine pod kontrolom vijeća od domaćih ljudi; 4) ustanovljenje komisije od jednakog broja hrišćana i muslimana da kontroliše sprovođenje reformi; 5) popravljavanje agrarnog položaja seljaka. Vidi: V. Popović, *Istočno pitanje*, 188; Fjodor I. Uspenski, *Istočno pitanje*, preveli Marija Marković i Branislav Marković, Beograd-Podgorica 2003, 174-175.

⁴² S. Hadžić, A. Velagić, *Balkanska praskozorja*, 274.

⁴³ Č. Popov, *Gradanska Evropa*, 210.

⁴⁴ J. von Hammer, *Historija Turskog /Osmanskog/Carstva*, 3, 446.

⁴⁵ *Isto*, 447.

⁴⁶ *Isto*, 448.

⁴⁷ *Istorija Osmanskog carstva*, 623.

⁴⁸ V. Popović, *Istočno pitanje*, 189; Č. Popov, *Gradanska Evropa*, 224.

tokom septembra 1876. godine, uspjela da pobijedi srpske trupe. Takav ishod isprovocirao je Rusiju koja je zaprijetila da će napasti Osmansko carstvo. No, takva mogućnost bila je i opasnost od rata Rusije protiv Austro-Ugarske čiji su interesi na Balkanu već bili dovoljno jasni.⁴⁹ Namjeravajući da održi ravnotežu snaga na Balkanu, njemački kancelar Bizmark je predložio da se Osmansko carstvo podijeli između Austro-Ugarske i Rusije, ali kada je procijenio da bi osmanske pobjede nad Srbijom mogle dovesti do novog rata, predložio je održavanje međunarodne konferencije u Carigradu sa početkom od decembra 1876. godine koja je okupila predstavnike Rusije, Engleske, Francuske, Austrije, Njemačke, Italije i Osmanskog carstva.⁵⁰ Konferencijom je predsjedavao osmanski ministar spoljnih poslova Safet-paša.⁵¹

Dok se evropska diplomatija domišljala kako će riješiti Istočno pitanje, osmanski ministri i pobornici ozdravljenja Osmanske države nisu prekidali svoje diplomatske i administrativne napore da pronađu izlaz iz nastale krize. Midhat-paša i krug njegovih najbližih saradnika zagovarali su donošenje Ustava, na šta je pristao i sultan Abdul Hamid II koji je na to mjesto došao nakon svrgnuća sultana Murata V. Uvaživši mišljenje Midhat-paše sultan je naredio da se 7. oktobra formira komisija koja će izraditi nacrt Ustava.⁵²

Objava Ustava poklopila se sa otvaranjem Carigradske konferencije, koja se održavala u prostorijama Ministarstva pomorstva u sultanovom brodogradilištu na Zlatnom rogu. Prilikom prvog zasjedanja delegate Carigradske konferencije iznenadilo je i uznemirilo oglašavanje topova kojim je propraćeno proglašavanje Ustava.⁵³ Osmanski ministar spoljnih poslova Safet-paša odmah je obavijestio učesnike konferencije da su reforme, koje su tražile

⁴⁹ J. von Hammer, *Historija Turskog /Osmanskog/Carstva*, 3, 453.

⁵⁰ *Isto*, 453.

⁵¹ Rad Carigradske konferencije pratio je i "Glas Crnogorca". Prva vijest o konferenciji zabilježena je u br. 62 za 1876. godinu. Već na samom početku u članku su iskazana velika očekivanja od konferencije koja ima da riješi veliko istorijsko 'istočno pitanje', koga će odgovor glasiti: *Oslobođenje mladijeh i za život sposobnijeh hrišćanskijeh naroda na balkanskom poluostrvu, i propast ili smrt preživjelog i učmalog muhamedanizma u Jevropi...* Takođe, karakteristično je istaći i simpatije crnogorske javnosti prema Rusiji, koje se jasno naziru u tekstu članka. Na jednom mjestu autor članka kaže: *Što bijaše Aleksandar Makedonski u Gordiju, to će Aleksandar ruskim da bude u Stambolu, Glas Crnogorca*, br. 62, Cetinje, 27. novembra 1876, 1. U prva četiri broja „Glas Crnogorca“ za 1877. godinu, daju se detaljne informacije sa svih zasjedanja Carigradske konferencije, tako da se njen tok može sasvim jasno pratiti. Kako se konferencija bližila kraju i kako se uviđao njen neuspjeh, u jednom od članaka novinar „Glas Crnogorca“ je konstatovao i sljedeće: *Što će šljedovati iza konferencije? to je bilo pitanje, s ko im se svak živi zanimao. Dva su mišljenja najpretežnija bila: ili će Rusija zaratiti s Turskom isti čas, tek se konferencija razide, ili će sile na drugom m estu i drugim načinom nastaviti svoj diplomatski rad. No Turska, koja o čefu živi, imala je čef, da iznenadi svijet su nečim trečim. Glas Crnogorca*, br. 4, Cetinje, 22. januara 1877, 1.

⁵² J. von Hammer, *Historija Turskog /Osmanskog/Carstva*, 3, 454.

⁵³ Sa usvajanjem Ustava po prvi put je u Osmanskom carstvu ustanovljen parlament. Ustav je sadržao 119 članova podijeljenih u 12 djelova. Suprotno očekivanjima, prvi osmanski Ustav nije bio akt zapadnoevropskog tipa. Radilo se o pravnom aktu koji je u sebi sadržao ranija osmanska iskustva i praksu i to u značajno većoj mjeri nego što se to na prvi pogled moglo zapaziti.

velike sile, sada postale zbilja, budući da su uključene u Ustav.⁵⁴ Sa tim obrazloženjem odbijani su svi prijedlozi koje su ambasadori velikih sila prethodno dogovarali.⁵⁵

Formiranje Kosovskog vilajeta i njegovo mjesto u geostrateškim planovima Osmanskog carstva

Naslućujući politiku velikih sila već u drugoj polovini 1876. godine, Osmansko carstvo je bilo suočeno sa neizbježnim krupnim teritorijalnim gubicima. U nastalim okolnostima sultan i Porta su bili prinuđeni da posredno pokušaju da u što većoj mjeri suzbiju realizaciju ratnih ciljeva pobjednika. Posebnu pažnju tom problemu pridavao je Midhat-paša i grupa njegovih povjerljivih saradnika. Iako je Ustav Osmanskog carstva bio prihvaćen 24. decembra 1876. godine, te iako su osmanski dostojanstvenici odbijali da podlegnu političkim pritiscima od strane inostranih diplomata, morao se sačekati ishod konferencije u Carigradu koja je još uvijek trajala. U međuvremenu predstavnici velikih evropskih sila su i zvanično i nezvanično pokušavali da pronađu rješenja za Istočno pitanje, svakako vodeći računa o sopstvenim interesima. Kako je sporazumom u Rajhštatu Austro-Ugarska za sebe obezbijedila povoljan položaj, ona je postala nepopustljiva prema zahtjevima Rusije koja je nastojala da u svoje predstojeće ratne planove uključi Srbiju i Crnu Goru. Da bi se obezbijedila, Rusija je predložila novi tajni sastanak koji se dogodio u Pešti 15. januara 1877. godine. Potpisanom konvencijom („Peštanska vojna konvencija”) Rusija je obezbijedila *blagonaklonu neutralnost* Austro-Ugarske u ratu koji je namjeravala da povede protiv Osmanskog carstva, a Austro-Ugarska pravo da izabere pogodan momenat i način okupacije Bosne i Hercegovine uz pomoć vojne sile, a bez miješanja Rusije u taj čin.⁵⁶ Konvenciju su potpisali Đula Andraš i u ime Austro-Ugarske i Becu Novikov u ime ruske strane.

Naslućujući krupne promjene, ni osmanska diplomatija nije ostala bez akcije. Snažan muhadžirski talas koji je krenuo sa tla Bosanskog vilajeta 1876.

⁵⁴ Veoma je interesantno pomenuti da je cjelokupan tekst osmanskog Ustava iz 1876. godine, u tri nastavka, objavljen i u “Glasu Crnogorca”, zvaničnom glasilu crnogorskog dvora. Objava je uslijedila nakon objavljivanja ovog akta na francuskom jeziku, sa koga je isti preveden na crnogorski jezik za potrebe javnosti u Crnoj Gori. U naslovu datom na francuskom jeziku primjećuje se i greška u godini donošenja Ustava, jer umjesto 1876, stoji 1875. Vidi: *Glas Crnogorca*, br. 2, Cetinje, 8. januara 1877, 3; *Glas Crnogorca*, br. 3, Cetinje, 15. januara 1877, 2-3; *Glas Crnogorca*, br. 4, Cetinje, 22. januara 1877, 3-4. Ovu informaciju smatramo vrlo bitnom zbog činjenice da se i širi krug crnogorske javnosti na taj način mogao upoznati sa sadržinom pomenutog Ustava. Dakle, njegovim objavljivanjem ostvarena je puna transparentnost pred javnim mnjenjem.

⁵⁵ J. von Hammer, *Historija Turskog /Osmanskog/Carstva*, 3, 458.

⁵⁶ *Rusija i Bosansko-hercegovački ustanak 1875-1878*, knj. 3, sv. 1, priredio Branko Pavićević, CANU, Titograd 1985, 86; V. Popović, *Istočno pitanje*, 190.

godine, nagovještavao je, kao u mnogim prethodnim slučajevima, da će se znatan dio stanovništva islamske konfesije, uputiti ka bezbjednim krajevima Osmanskog carstva koji nisu bili spremni za takvo dešavanje.

Kako proglašenje Ustava Osmanskog carstva nije prekinulo Carigradsku konferenciju, njeni učesnici su predlagali određene reformske poteze osmanskoj vladi, koje je ona odbijala. Shvatajući da su određena rješenja već donijeta zakulisnim diplomatskim radnjama, učesnici konferencije u Carigradu su odlučili da 20. januara obustave njen dalji rad.⁵⁷ Prekid njenog rada posebno je bio gorak za Midhat-pašu. Naime, sultan Abdul Hamid II ga je proglasio najodgovornijim za njen neuspjeh.⁵⁸ Samo desetak dana nakon prestanka rada konferencije u Carigradu, 30. januara 1877. godine, došlo je do formiranja Kosovskog vilajeta.⁵⁹ Bio je to još jedan neočekivani, ali ipak, reklo bi se, promišljeni potez osmanske diplomatije. Tih dana sultan Abdul Hamid II je odlučio da Midhat-paši oduzme zvanje velikog vezira, a s obzirom da mu je Ustav to omogućavao, da ga ubrzo pošalje i u izgnanstvo, što je i učinio.⁶⁰ Na mjesto Midhat-paše doša o je Edhem-paša, koji je bio protiv bilo kakvih ustupaka evropskim državama. Prema procjenama upućenijih evropskih diplomata, njegov dolazak na mjesto velikog vezira značio je *rat prije ili poslije*.⁶¹

Suočeno sa velikom krizom Osmansko carstvo je ipak računalo na preostalu teritoriju na Balkanu kao na važno teritorijalno čvorište koje je još uvijek moglo obezbijediti kakvu-takvu kontrolu nad važnim trgovinskim i vojnim putevima i političkim interesima u regionu Balkana, a njih je bilo više. Jedan se ticao pitanja stanovništva islamske konfesije sa teritorije Bosanskog vilajeta, jer je Porta u tom trenutku bila nespremna da ga valjano riješi. U tom slučaju Kosovski vilajet je, kao dio balkanskih teritorija Osmanskog carstva, bio najpovoljnije rješenje, jer su se na njegovoj teritoriji mihadžiri mogli razmjestiti po postojećim naseljima pa čak formirati i nova ukoliko se za tim ukazivala potreba.⁶² Drugi važan razlog bio je taj što je Osmansko carstvo formiranjem Kosovskog vilajeta sticalo mogućnost da i dalje ima važnu ulogu u evropskoj međudržavnoj politici.

⁵⁷ *Istorija Osmanskog carstva*, 625.

⁵⁸ *Isto*.

⁵⁹ M. Münir Aktepe, *Kosova*, İslâm Ansiklopedisi (MEB Yayını), Ankara 1977, cilt VI, 324–326; Suprotno ovom mišljenju je mišljenje albanskog historičara Skendera Rizaja koji za datum osnivanja Kosovskog vilajeta uzima 29. januar 1877. godine. On je, takođe, mišljenja da prvi upravni centar Kosovskog vilajeta nije bila Priština već Sofija, a potom Prizren (Skender Rizaj, *Kosova Vilayeti Teşkilatı*, VII Türk Tarih Kongresi, Ankara 1973, cilt II, 664–666). Ovo mišljenje Rizaj je bazirao na podacima koje je ranije saopštio Şemsedin Sami. Vidi: Şemsedin Sami, *Kosova*, Kâmûsu'l-A'lâm, C. 5, Istanbul 1314, 3748.

⁶⁰ *Istorija Osmanskog carstva*, 625; Ahmet Alibašić (priređivač), *Historija Osmanske države (hrestomatija)*, Fakultet islamskih nauka u Sarajevu, Sarajevo 2005, 113.

⁶¹ *Rusija i Bosansko-hercegovački ustanak 1875-1878*, knj. 3, sv. 1, 88.

⁶² Redžep Škrijelj, Bošnjački Mazgit – muhadžirska oaza Bošnjaka na Kosovu, *Almanah*, 35-36, Podgorica 2006, 197-198.

Imajući u svom posjedu Kosovski vilajet, a s obzirom na teritorijalnu blizinu drugih važnih oblasti – austro-ugarskih, srpskih i crnogorskih, Osmansko carstvo je moglo računati na dosta brzu mobilizaciju vojske i upućivanje svojih trupa u regije koje su mogle biti ugrožene od susjeda. Polazeći od veličine teritorije Kosovskog vilajeta, centralna vlast je još uvijek mogla imati znatne benefite u pogledu upravljanja, ukupne politike i ekonomije. Posebno se centralna osmanska vlast, zbog demografske strukture stanovništva koje je činilo Kosovski vilajet, nalazila pred izazovom da pred međunarodnom javnošću održava ravnotežu između različitih etničkih grupa i tako osigura stabilnost i u tom isturenom dijelu Carstva.

Jasno uočavajući političke interese Rusije na Balkanu, zatim suparništvo tim interesima od strane Austro-Ugarske, posjedovanjem Kosovskog vilajeta Osmansko carstvo je i dalje održavalo poziciju važnog političkog faktora na Balkanu i na izvjestan način održavalo politički balans na tom geostrateški bitnom i osjetljivom prostoru.

Stvaranje Kosovskog vilajeta kao politički potez osmanske centralne vlasti, na izvjestan način se moglo posmatrati i kroz pitanje da li je nastanak takve administrativne strukture bio nada i/ili iluzija osmanske vlasti u pokušaju

da će na taj način uspjeti da se reorganizuje i pod padišahovu vlast, u pogodnom trenutku, povrati izgubljene balkanske teritorije. Administrativno i teritorijalno preuređenje Osmanskog carstva na Balkanu posebno teško je palo području Novopazarskog sandžaka kao nekadašnjem dijelu Bosanskog vilajeta. To se ubrzo pokazalo kroz niz određenih procesa kojima je bošnjačko stanovništvo Novopazarskog sandžaka bilo izloženo. Nakon 1877. godine na području Novopazarskog sandžaka bili su ograničeni politički uticaji sa područja Bosne i Hercegovine, a o kulturnim nije bilo ni govora.

Odvajanje Novopazarskog sandžaka od Bosne i Hercegovine bošnjačkom stanovništvu sa tog područja izuzetno teško je palo. Velika koncentracija raznorodnog stanovništva na području Kosovskog vilajeta, uticaji albanskog etničkog elementa koji je bio brojniji od bošnjačkog, a pritom zahvaćen nacionalizmom, ispostavili su se kao osnova za jačanje njihove dominacije i samim tim pokušaja da za sebe obezbijede potpunu političku dominaciju.

Od formiranja Kosovskog vilajeta do Carigradske konferencije

Dolaskom Edhem-paše na položaj velikog vezira porasle su i sumnje evropskih diplomata da će se sukob između Rusije i Osmanskog carstva moći prevazići. Dok su razgovori o stišavanju nastale krize tekli, osmanska vlada je britanskom kabinetu dostavila spisak mjera koje je bila spremna da sprovede u pokrajinama koje su se pobunile. Za to vrijeme ruski poslanik u Londonu, grof Šuvalov, nastojao je da se zajedno sa britanskim diplomatom, lordom Derbijem, pobrine oko izrade nacrtu ugovora sa Portom, koji je bio pripremljen krajem marta 1877. godine. Tekst sporazuma potpisan je 31. marta 1877. godine.⁶³ Ubrzo po potpisivanju započele su rasprave o njegovom sadržaju i karakteru. Uporna nastojanja evropskih diplomatskih krugova da „londonski protokol” bude prihvaćen od strane Osmanskog carstva, ostala su bezuspješna. Porta je odbila da prihvati sporazum, čime je rat postao neizbježan.

Rusija je 24. aprila 1877. godine objavila rat Osmanskom carstvu. Njenim ulaskom u rat sukob na Balkanu je postao evropski, a Istočno pitanje ušlo je u novu fazu. Vojne snage Rusije, koje su na početku ratnih operacija brojale 185.000 vojnika, napale su na osmanske teritorije koje je branilo 160.000 vojnika. Rusi su na početku sukoba forsirali Dunav kod Svištova i nakon žestokih borbi uspjeli da zauzmu ovaj grad. Iz Svištova ruska armija je krenula u tri pravca, ka istoku, zapadu i jugu. Ove ratne operacije, vođene pod izgovorom oslobođenja hrišćana na Balkanu od „osmanskog gospodstva”, izazvale su veliko uzbuđenje u Evropi.⁶⁴ Englezi su strahovali da bi za slučaj pada Carigrada u ruske ruke, jednom okupirani od Rusa i moreuzi Bosfor i

⁶³ *Rusija i Bosansko-hercegovački ustanak 1875-1878*, knj. 3, sv. 1, 91.

⁶⁴ *Isto*, 92.

Dardaneli, mogli trajno ostati u njihovom posjedu što im nije odgovaralo. Već sredinom jula otpočeli su pregovori između Beča i Londona o tome kakav stav valja zauzeti u novonastaloj situaciji. U međuvremenu, bitka kod Plevne je pokazala da ruska armija nije bila spremna za dugi rat. Poraz osmanske vojske u ovoj bici primorao je Portu da se krajem novembra 1877. godine obrati evropskim vladama za posredništvo u cilju sklapanja mira. Takvu molbu dobio je i ruski kabinet posredstvom Beča.⁶⁵ Strahujući od trijumfa ruske armije na Balkanu, a sa namjerom da ih ometu u političkim kombinacijama, politički krugovi iz Beča i Londona su odlučili da ne dozvole direktne razgovore između zaraćenih strana, jer bi to značilo da će pobjednik postavljati uslove mira, što za austro-ugarske planove na Balkanu ne bi bilo dobro.⁶⁶ Na sjednici britanske vlade, koja je održana krajem decembra 1877. godine, donijeta je odluka da se od Porte zatraži pristanak za primirje, kao i to da njime budu obuhvaćene Srbija i Crna Gora. Primirje je sklopljeno 31. januara 1878. godine u Jedrenu.⁶⁷ Takva pozicija dala je Rusima mogućnost da nastave dalje operacije u kojima im je pošlo za rukom da zauzmu Jedrene. Zbog blizine ruskih snaga i uopšte linije fronta, među stanovnicima Carigrada zavladała je panika. Razumijevajući složenost situacije, sultan je 13. februara sazvao parlamentarnu komisiju čiji je zadatak bio da razmotri britansku ponudu da se u Mramorno more pošalje flota, kako bi se zaštitila prijestonica Osmanskog carstva.⁶⁸ Nemogućnost dogovora sa poslanicima dovela je do toga da je sultan, prema pravu koje mu je pripadalo po Ustavu, raspustio skupštinu. U kratkom vremenu on je uspostavio režim koji se zasnivao na njegovom autoritetu, što je praktično značilo da je uveden apsolutizam.⁶⁹

Nedugo zatim, početkom marta 1878. godine, u Ješilköju (bug. San Stefan) je zaključen mir između Rusije i Osmanskog carstva. Odredbama mirovnog sporazuma Rumunija je dobila nezavisnost, koja je, takođe, bila data Crnoj Gori i Srbiji. Osnovana je i nova kneževina Bugarska, kojoj su granice bile određene prema rasprostranjenosti bugarskog stanovništva, što je značilo da je ona u svoj sastav uključila teritorije od Crnog do Egejskog mora i albanskih planina, odnosno veliki dio Makedonije. Bosni i Hercegovini je bila priznata autonomija, što je za Austro-Ugarsku bila nepovoljna odluka. Osmansko carstvo je u evropskom dijelu izgubilo 195.000 km² teritorije i 35.000 km² u Aziji. Strahujući da će ruski uticaj preko stvorene prostrane Bugarske još više ojačati, Engleska i Austro-Ugarska su oštro istupile protiv ovog sporazuma i zatražile njegovu reviziju. Posebno je u zahtjevima bila uporna Austro-Ugarska jer je smatrala da je ovakvim odlukama grubo narušen sporazum zaključen u Rajhštatu, kao i konvencija u Pešti. Francuska

⁶⁵ *Isto*, 96.

⁶⁶ *Isto*.

⁶⁷ *Isto*, 99; *Crna Gora, Biografski zapisi, II, Luča slobode i trajanja*, priredio Niko Martinović, Cetinje 2005, 122.

⁶⁸ *Istorija Osmanskog carstva*, 627.

⁶⁹ *Isto*.

diplomacija je bila na stanovištu da je San-stefanski mir bio dobit „samo za Rusiju”.⁷⁰ Burni stavovi evropskih diplomata, posebno enleskih i austro-ugarskih, nagovještavali su da odredbe mira potpisanog u San Stefanu treba podvrći međunarodnoj ratifikaciji i odobrenju. Austro-Ugarska je, smatrajući da je oštećena, mobilisala i vojsku izražavajući tako spremnost da zarati sa Rusijom. Ugovorom iz San Stefana nisu bili zadovoljni ni balkanski narodi, Srbi jer nisu dobili proširenje u Bosni i Hercegovini, a ni Rumuni kojima je bila oduzeta Besarabija. Nisu bili zadovoljni ni Grci koji su očekivali proširenje u Makedoniji.⁷¹

Suočen sa velikim nezadovoljstvom, ruski car Aleksandar II bio je primoran da prihvati Bizmarkov prijedlog o održavanju novog mirovnog kongresa u Berlinu. Samo nekoliko dana prije početka kongresa sultan Abdul Hamid II je pristao da 4. juna 1878. godine potpiše Konvenciju („Istanbulska konvencija”) kojom je Englezima, zbog pružene diplomatske podrške, prepustio ostrvo Kipar.⁷²

Berlinski kongres održan je od 13. juna do 13. jula 1878. godine, a predsjedavao je Oto fon Bizmark. Nakon dugih i iscrpljujućih pregovora i diskusija konačno je priznata nezavisnost Ruminiji, Srbiji i Crnoj Gori. Velika Bugarska, koju je priželjkivao ruski car, bila je podijeljena na više djelova: na sjeveru je stvorena autonomna kneževina sa prijestonicom u Sofiji, a na jugu „Istočna Rumelija”, koja je bila pod direktnim političkim i vojnim uticajem sultana sa autonomijom u oblasti administracije. Niš i Pirot dodijeljeni su Srbiji, a Makedonija je vraćena pod sultanovu vlast. Crna Gora je dobila Plav, Gusinje i Bar sa pripadajućim obalskim pojasom bez Ulcinja. Za Bosnu i Hercegovinu je bilo predviđeno da i dalje ostane pod sultanovom nominalnom vlašću, ali pod austro-ugarskom okupacijom i upravom. Ratna šteta koju je Osmansko carstvo trebalo da isplati Rusiji je umanjena.⁷³

Berlinski kongres uzeo je u obzir interese svih balkanskih naroda osim albanskog.⁷⁴ U trenutku kada se na kongresu u Berlinu njihova teritorija dodjeljivala susjedima, a Osmansko carstvo bilo nemoćno da to spriječi, javio se otpor Albanaca. Da bi zaštitili svoje nacionalne interese, ugledni Albanci su u Istanbulu formirali Centralni komitet za odbranu prava albanske nacije. Komitet je 30. maja 1878. godine objavio proglas u kome je, pored ostalog, stajalo: *Naša najveća želja je da sa svojim susjedima Crnom Gorom, Grčkom, Srbijom i Bugarskom živimo u miru.*⁷⁵ Nakon toga 10. juna u Prizrenu je bila formirana „Albanska liga”⁷⁶ na čelu sa Iljazom Dibrom, koja je pristupila

⁷⁰ *Rusija i Bosansko-hercegovački ustanak 1875-1878*, knj. 3, sv. 1, 104.

⁷¹ *Istorija Osmanskog carstva*, 628.

⁷² *Isto*, 629.

⁷³ *Isto*.

⁷⁴ P. Bartl, *Albanci od srednjeg veka do danas*, 94.

⁷⁵ *Isto*, 94-95.

⁷⁶ Banu İşlet Sönmez, II, *Meşrutiyet'te Arnavut Muhalefeti*, Yapı Kredi Yay, İstanbul 2007, 53,

formiranju sopstvenih snaga za sprječavanje zauzimanja albanskih teritorija⁷⁷ čiji je sastavni dio bio i Kosovski vilajet. Komiteti Lige su se u nekoliko navrata obraćali i učesnicima kongresa u Berlinu i sultanu Abdul Hamidu II, kako bi oni uticali na dobijanje autonomije za Albance.⁷⁸

Prilog 1. Osnivači Prizrenske lige.

Potpisanim ugovorom u Berlinu svi su, manje-više, bili nezadovoljni. Austro-Ugarska nije očekivala nevolje sa okupacijom Bosne i Hercegovine, a na drugoj strani Rusija nije očekivala takve promjene ugovora potpisanog u San Stefanu. Balkanske nacionalne države bile su uveliko razočarane ruskom diplomatskom nesposobnošću.⁷⁹ Najveću cijenu, kao što će se pokazati, platilo je Osmansko carstvo koje je izgubilo veliki dio balkanskih teritorija, ali i teritorije u drugim krajevima.⁸⁰

U vrijeme o kome je ovdje riječ, nastalo je i više albanskih nacionalnih pjesama, kroz čije stihove je isticana težnja za nacionalnom slobodom.⁸¹ Sve su to bili sračunati postupci kako bi se Porta primorala da popusti pred albanskim

⁷⁷ P. Bartl, *Albanci od srednjeg vijeka do danas*, 95.

⁷⁸ *Akte të Rilindjes Kombëtare Shqiptare, 1878–1912 (Memorandume, vendime, protesta, thirrje)*, Përgatitur nga Stefanaq Pollo dhe Selami Pulaha, Akademia E Shkencave Të RPS Të Shqipërisë, Instituti i historisë, Tiranë 1978, dok. 31, 65-66; P. Bartl, *Albanci od srednjeg vijeka do danas*, 95-97.

⁷⁹ S. Hadžić, A. Velagić, *Balkanska praskozorja*, 281.

⁸⁰ *Istorija Osmanskog carstva*, 631.

⁸¹ U vrijeme održavanja Berlinskog kongresa nastala je albanska pjesma koja je imala i sljedeće stihove: (...) *Molim vas, budite pažljivi s Albanijom/ Nemojte je rastrgati kao da je siročić/ Jer nismo mi ni Grci, ni Bugari, pa ni Crnogorci/ Mi smo samo Albanci i želimo slobodu (...)*. Razi Brahimi, *Kenga Popullore e Rilindjes Kombetare (Narodne pjesme nacionalnog buđenja)*, Shtëpia Botuese "Naim Frasheri", Tirane 1979, 62; S. Hadžić, A. Velagić, *Balkanska praskozorja*, 280-281.

zahtjevima. Da bi smirio uzavreli albanski nacionalizam, sultan je avgusta 1878. godine na područje Kosovskog vilajeta poslao nekadašnjeg izaslanika na Berlinskom kongresu Mehmed Ali-pašu da pregovara sa Albancima i ubijedi ih da se država obavezala da će se povinovati obavezama koje je preuzela. Mehmed Ali-paša je stigao u Prizren 25. avgusta ali je već 6. septembra ubijen. Sa tim događajem otvorena je nova kriza u odnosima Porte sa albanskim stanovništvom Kosovskog vilajeta.⁸²

Da je žilava politička borba albanskog stanovništva za autonomijom, ostala bez očekivanja, svjedoči i tekst programa autonomije za Albance, koji je objavljen 27. septembra 1878. godine u istanbulskim novinama „*Tercüman-i şark*” (*Tumač Istoka*), čiji je odgovorni urednik bio Albanac Sami Frašeri. Prema Frašerijevom gledanju četiri vilajeta – Skadar, Kosovo, Bitolj i Janjina, trebalo je da se spoje u jedan sa imenom „Albanski vilajet”; da službenici koji će tamo raditi govore albanski jezik; da se dva puta godišnje održava skupština vilajeta, a da se turski jezik koristi samo za komunikaciju sa centralnom vlašću; da se u vilajetu formira sopstvena, albanska milicija.⁸³

Šta sa Novopazarskim sandžakom?

Član 25 Berlinskog ugovora predviđao je da *vlada Austro-Ugarske ne želi da preuzme upravljanje u Novopazarskom sandžaku, koji se prostire između Srbije i Crne Gore u pravcu jugoistoka na drugoj strani Mitrovice, zbog čega osmanska administracija će tamo i dalje obavljati svoje funkcije.* Ovako definisan član značio je da će Austro-Ugarska djelimično zaposjesti Novopazarski sandžak ali na osnovu posebno sklopljenog sporazuma sa Osmanskim carstvom.⁸⁴ Zaposijedanje Novopazarskog sandžaka, prema shvatanjima grofa Andrašija, bilo je nužno zbog stvaranja odbrambenog bedema za utvrđivanje Bosne i Hercegovine. Ipak, ukoliko bi se izvršilo njegovo potpuno zaposijedanje, to je od Porte moglo biti protumačeno kao direktno ugrožavanje teritorije Osmanskog carstva, što bi u daljem imalo teške posljedice.⁸⁵ Uzimajući u obzir još neke okolnosti, grof Andraši se odlučio za varijantu zajedničkog držanja Novopazarskog sandžaka sa Osmanskim carstvom. Da bi jedna takva zamisao bila realizovana, Austro-Ugarska je početkom avgusta 1878. godine ponudila Osmanskom carstvu potpisivanje konvencije koja bi na odgovarajući način regulisala međusobna pitanja u vezi sa teritorijom Novopazarskog sandžaka. Oslanjajući se na izvještaje svojih povjerljivih vojnih komandanata, sultan je početkom oktobra 1878. godine, posredstvom Karateodori-paše, svog predstavnika u Beču, obavijestio grofa

⁸² Mihailo Vojvodić, *Srbija i balkansko pitanje (1875-1914)*, Novi Sad 2000, 25-30.

⁸³ P. Bartl, *Albanci od srednjeg veka do danas*, 100.

⁸⁴ *Glas Crnogorca*, br. 12, Cetinje, 7. april 1879. god; *Glas Crnogorca*, br. 13, Cetinje, 14. april 1879. god; Mustafa Imamović, *Historija Bošnjaka*, Sarajevo 1997, 354.

⁸⁵ M. Imamović, *Historija Bošnjaka*, 354.

Andrašija da ne može dati svoj pristanak na potpisivanje planirane konvencije. Kako granica između Austro-Ugarske, Bosne i Novopazarskog sandžaka nije bila još uvijek jasno utvrđena, grof Andraš je uložio dodatne napore da privoli sultana na potpisivanje već pomenute konvencije.⁸⁶ Jedan od ključnih argumenata za pritisak na osmansku administraciju da pristane na potpisivanje konvencije bio je pitanje regulisanja carina i protoka robe. Austro-Ugarska je, navodno, zbog pojave hajdučije i drugih spekulacija, željela da obezbijedi sigurnost na trgovačkim putevima dolinom Lima, zbog čega je istrajavala na potpisivanju konvencije. Da bi Portu što jednostavnije privoljela, Austro-Ugarska je povukla iz Bosne generala Josipa Filipovića, koji je smatran najvećim neprijateljem Bošnjaka. Sultan je krajem decembra 1878. godine objavio iradu o uspostavljanju mješovite uprave na teritoriji Novopazarskog sandžaka. Time je bio otvoren put za nastavak pregovora oko potpisivanja konvencije, koji su uspješno okončani potpisivanjem Konvencije u Istanbulu (Carigradu) 21. aprila 1879. godine, poznatije pod imenom „Carigradska konvencija”.⁸⁷ Ovaj značajni pravni akt garantovao je slobodu vjeroispovijesti svim stanovnicima okupirane pokrajine, a bošnjačkom stanovništvu da slobodno može održavati veze sa svojim duhovnim poglavarom u Carigradu, te da u svim javnim molitvama može pominjati sultanovo ime. Takođe, garantovane su mu imovinska sloboda i sigurnost.⁸⁸ Konvencijom je bilo dogovoreno da će Austro-Ugarska imati svoje garnizone u Priboj, Prijepolju i Bijelom Polju, ali je naknadno došlo do zamjene ovog mjesta sa Pljevljima. Ukupan broj vojnika koji je mogao biti stacioniran u ovim mjestima nije mogao biti veći od 4.000-5.000, s tim da i osmanski garnizoni zadržavaju pravo da imaju isti broj vojnika u pomenutim mjestima. Ovakvim postupanjem Austro-Ugarska je jasno pokazivala želju da njen uticaj u dolini Lima bude snažan i uz to podržan snagama sa područja Bosne, koje su za slučaj bilo kakve nevolje, brzo mogle priskočiti u pomoć i intervenisati. Direktna nastojanja Austro-Ugarske da se vojno-politički pozicionira na tlu Kosovskog vilajeta i tako stvori novu granicu, nisu mogla ostati bez reakcije albanskog stanovništva. U jednom telegramu koji je K. Protić uputio Ministarstvu inostranih djela na Cetinju 25. jula 1879. godine iz Andrijevice, pominje se okupljanje 200 arnautskih glavara u rožajskoj kasabi, kako bi se ostvario dogovor oko toga kako reagovati na dolazak austro-ugarskih trupa u Sjenicu i Prijepolje.⁸⁹ Iako je sličnih okupljanja bilo i na drugim mjestima, organizovanje masovnog otpora ulasku austro-ugarskih trupa u Novopazarski sandžak ipak nije uslijedilo. Pregovori o konačnom zaposijedanju limske doline završeni su u Sarajevu 26. jula 1879. godine.⁹⁰ Ulazak austro-ugarskih četa na područje Novopazarskog sandžaka započeo je 8. avgusta 1879. godine. Sredinom septembra Polimlje je

⁸⁶ *Isto*, 355.

⁸⁷ *Glas Crnogorca*, br. 16, Cetinje, 5. maj 1879, 3; M. Imamović, *Historija Bošnjaka*, 356.

⁸⁸ M. Imamović, *Historija Bošnjaka*, 356.

⁸⁹ K. Protić – *Vojvodi Mašu Vrbici, Andrijevice, 25. jul 1879*, DACG, MID, f. 3, dok. br. 221.

⁹⁰ M. Imamović, *Historija Bošnjaka*, 357.

bilo zaposjednuto. Prisustvo Austro-Ugarske diktiralo je novu stvarnost stanovništva u Polimlju, iako je potpisanom Konvencijom, makar i formalno, bilo dozvoljeno održavanje jedinstva bošnjačkog stanovništva na prostoru od Mitrovice na istoku do Une i Save na sjeverozapadu.⁹¹ U stvarnosti ti odnosi nisu funkcionisali na zadovoljavajući način, u prvom redu zbog želje Austro-Ugarske da ostvari punu političku, ekonomsku i društvenu dominaciju.

Otpor odlukama Berlinskog kongresa i kraj Prizrenske lige

Suprotstavljajući se odlukama Berlinskog kongresa, vojne snage Prizrenske lige su tokom novembra 1879. i januara 1880. godine vodile više borbi protiv crnogorske vojske. Pobjeda koju je Ali-paša Šabanagić odnio nad crnogorskim snagama, dovela je do ustupanja Ulcinja Crnoj Gori, umjesto Plava i Gusinja. Ohrabrena tim uspjesima Liga je 10. aprila 1880. godine istakla ideju o nezavisnosti i objavila proklamaciju kojom je zatražila uklanjanje osmanske vlasti, postavljanje vladara iz redova Albanaca koji bi imao nasljedno pravo, zatim formiranje vojske sastavljene od albanskog stanovništva i uspostavljanje diplomatskih odnosa između Albanije i Osmanskog carstva. Među istaknutim članovima Lige zagovarana je i vojna akcija protiv Srbije zbog čega se srpska vlada žalila Porti.⁹² Liga je u svom djelovanju išla i dalje pa je pred kraj 1880. godine došlo do protjerivanja mutesarifa iz Prizrena, dok su u Rožajama, Peći i Prištini uslijedili oružani okršaji između redovnih vojnih jedinica i Liginih snaga. Na ovakve postupke pripadnika Lige, centralna vlast je reagovala svojim zahtjevima o plaćanju poreza i regrutaciji mladića prispjelih za vojsku, što je većina albanskog stanovništva odbila.⁹³ Krajem 1880. godine kosovski valija Husejin Fikri-paša bio je smijenjen sa te pozicije jer je albanskom stanovništvu zaprijetio vojnom intervencijom ukoliko se ne pokori sultanovoj volji.⁹⁴ Sva ta dešavanja na Porti su protumačena kao opasnost za centralnu vlast.⁹⁵ Porta je zato donijela odluku da se obračuna sa Ligmom. Vojnim pohodom Torgut Derviš-paše, koji je pod svojom komandom imao oko 15.000 vojnika, redovne osmanske trupe su se aprila 1881. godine pojavile u okolini Skoplja. Ligini odredi neodlučni da uđu u otvoreni sukob su se povukli i predali ovaj grad bez borbe.

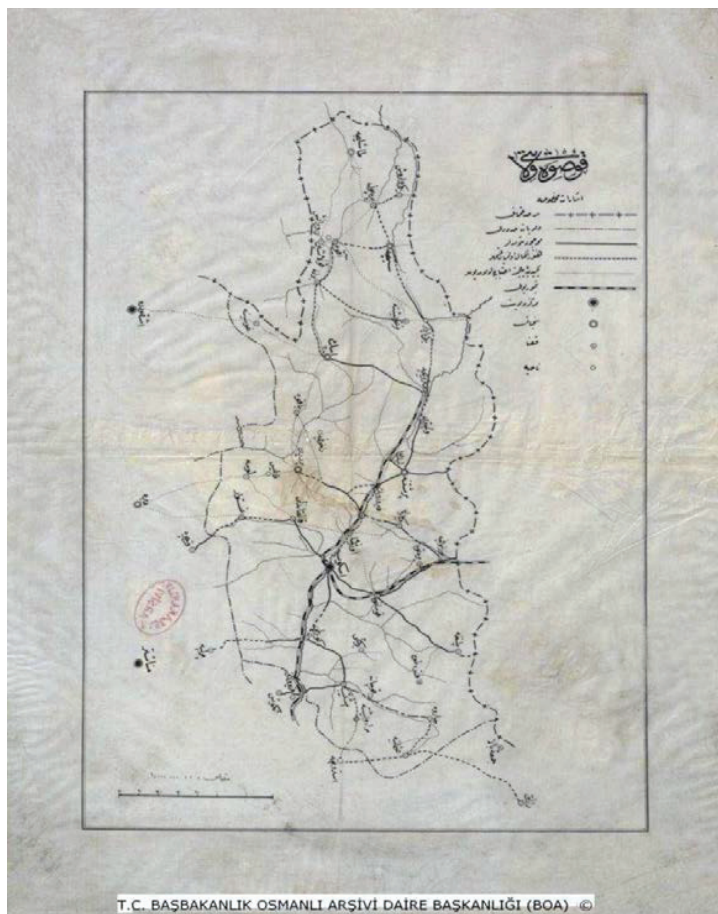
⁹¹ *Isto*, 357.

⁹² Osmanski ministar vojske Osman-paša je srpskom poslaniku Jevremu Grujiću povodom vijesti oko graničnih incidenata jednom prilikom rekao da je Porta obaviještena da se oko 2.000 Albanaca sprema da napadne Srbiju u namjeri da povrati 18 sela koja su njihova ognjišta a koje su srpske vlasti silom zauzele. AS, MID, PO, 1880, P/5, F VII, br. 165, Pov. № 27, *Jevrem Grujić - Jovanu Ristiću*, Carigrad 6. april 1880.

⁹³ Jovan Hadži-Vasiljević, *Arbanaska liga – arnautska kongra i srpski narod u Turskoj (1878–1882)*, Beograd 1909, 110.

⁹⁴ M. Jagodić, *Srpsko-albanski odnosi u Kosovskom vilajetu*, 27.

⁹⁵ J. Hadži-Vasiljević, *Arbanaska liga – arnautska kongra*, 110.

Prilog 2. Karta Kosovskog vilajeta iz 1883. godine.⁹⁶

Ohrabrena početnim uspjesima carska vojska je poslije Skoplja zauzela Prištinu, a zatim se na putu za Prizren, kod sela Štimlja, sukobila sa Arbanasima. Sukob koji je uslijedio bio je oštar i nemilosrdan. Ligine snage su poklekle nakon čega je sultanova vojska 22. aprila zauzela Prizren, Đakovicu i Peć. Osmanska centralna na vlast na čelu sa sultanom je na taj način porazila Ligine vojne snage.⁹⁷ Da bi što teže kaznila Albance, centralna vlast je do kraja 1882. godine u Malu Aziju internirala oko 3.000 Albanaca.⁹⁸ Iako je vojni

⁹⁶ BOA, HRT. № 2073, 1300. Z. 29-31. 10. 1883.

⁹⁷ M. Jagodić, *Srpsko-albanski odnosi u Kosovskom vilajetu*, 28-30; *Kosovo nekad i sad, Kosova dikur e sot*, Beograd 1973, 156-160; Bogumil Hrabak, *Prizrenska Arbanaska liga 1878-1881*, Beograd 1998, 326-328.

⁹⁸ Bernard Stulli, *Albansko pitanje 1878-1882*, JAZU, Zagreb 1959, 385.

poraz bio evidentan, to nikako nije značilo da su njihove ideološke i nacionalne težnje uništene.

Nastavljajući da sprovodi vlast na području Kosovskog vilajeta, osmanska centralna vlast je nakon premještanja sjedišta iz Prištine u Skoplje, raspisala izbore za funkciju potpredsjednika Skupštine Kosovskog vilajeta (*Meclis İdare Azalığı*). Bio je to još jedan od Portinih političkih manevara kojim se albansko stanovništvo, odnosno njegovi politički eksponenti, na legitiman i legalan način pokušavali privoljeti da ostanu dio osmanske vlasti. Najveći broj glasova dobili su Osman bey i Šukru bey, a takođe su izabrani i izvjesni Manko, zatim Dimitri i Jevrejtin Nedžor Efendija. Međutim, budući da se Skupština sastojala od četiri člana, potvrđen je izbor samo prve četvorice.⁹⁹ To je praktično značilo da su Albancima činjeni ustupci kako bi se situacija držala pod kontrolom centralne osmanske vlasti, odnosno kako bi se oni i dalje mogli koristiti kao jedna vrsta spoljašnjeg odbrambenog bedema države. Sva ova dešavanja imala su direktnog uticaja na stanovništvo Kosovskog vilajeta i njegove međusobne odnose.

Zaključak

Osmansko carstvo je tokom svog prisustva na Balkanu sprovodilo različite geostrateške planove kako bi održalo svoj uticaj na ovom području i očuvalo teritorijalnu cjelovitost. Jedno od većih vojno-političkih iskušenja bila je i „Istočna kriza”, tokom koje se Osmansko carstvo suočilo sa pitanjem na koji način uzeti sopstvenu sudbinu u ruke, ukoliko se željelo ostati realnim istorijskim subjektom u evropskoj politici. Naslućujući težnje albanskih nacionalista, a imajući i iskustvo u djelovanju evropskih diplomatskih krugova, na Porti je januara 1877. godine donijeta odluka o administrativnom preuređenju, koja je za posljedicu imala stvaranje Kosovskog vilajeta.

Kosovski vilajet je bio važan ne samo zbog svoje geostrateške pozicije, već i zbog kulturnog, ekonomskog i vjerskog značaja. Bio je centar za trgovinu, kulturu i miješanje različitih kultura i naroda. Međutim, uprkos ovim aspektima, vilajet je takođe bio podložan unutrašnjim tenzijama između različitih etničkih i vjerskih grupa. Zbog svega navedenog, za razliku od Bosne i Hercegovine, koja je ostala pod sulatnovom nominalnom vladavinom, Kosovskom vilajetu je, od samog osnivanja, pridavana posebna pažnja. Geostrateški položaj ove pokrajine Osmanskog carstva bio je vrlo osjetljiv jer je ulazio u sferu političkih interesa Rusije, koja je bila zainteresovana da Crna Gora i Srbija dobiju zajedničku granicu. Međutim, kako je balkansko tlo igralo važnu ulogu i u austro-ugarskim političkim planovima, bečka vlada nije željela da zanemari političko-strateški i vojno-strateški značaj ovog teritorija, zbog čega je nastojala da ga drži pod svojom kontrolom. Tako izukršteni politički

⁹⁹ BOA, DH. MKT, № 1571–87; BOA, DH. MKT, № 1587–22.

interesi na Balkanu bili su čest uzrok sukoba. Austro-Ugarskoj, pomognutoj od ujedinjene i osnažene Njemačke, pošlo je za rukom da u toku Istočne krize duboko prodre na Balkansko podneblje i, takoreći, postane susjed Osmanskog carstva upravo dolazeći do granice Kosovskog vilajeta. Svjesna takve pozicije Porta je na ovom području preduzimala krajnje obazrive političke poteze. Oni su bili potrebni zbog činjenice da je nakon uspostavljanja ustavnog stanja u Osmanskom carstvu, došlo do izvjesnih promjena u položaju albanskog stanovništva. Naime, sve do vremena Tanzimata Albanci su vodili računa o poštovanju centralne vlasti i sultana, do čije uloge su i dalje držali. Međutim, sa promjenom okolnosti, u djelovanju pojedinih organa vlasti došlo je do određenih zloupotreba u kojima je albansko stanovništvo bilo izloženo bezakonju, raznim eksperimentisanjima i unutrašnjim promjenama bez plana, što je dovelo do pojave straha među Albancima koji su se zabrinuli za budućnost zemlje.

Rasplet „Istočne krize”, koji je uslijedio sa Berlinskim kongresom, dodatno je pojačao nacionalne težnje albanskog stanovništva koje je istaklo svoje zahtjeve za autonomijom u okvirima Osmanskog carstva i pokušalo da se politički organizuje formiranjem Lige za zaštitu prava Albanaca. Čvrst stav Albanaca odmah nakon Berlinskog kongresa odgovarao je osmanskoj vlasti što je bio još jedan od njenih geostrateških ciljeva, ali onog trenutka kada su vojne snage Lige uspjele da odnesu pobjedu u bici na Novšićima nad crnogorskom vojskom, osmanska centralna vlast je svoj geostrateški cilj usmjerila ka uništavanju Lige. Odlučnost članova Lige, ali i vojna snaga koja je rasla iz dana u dan, bili su realna opasnost da bi Albanci u svojim zahtjevima mogli otići i korak dalje i zatražiti formiranje jedinstvenog albanskog vilajeta koji bi se vremenom potpuno osamostalio od Osmanskog carstva. Takvu mogućnost Porta je spriječila vojnom intervencijom između januara i aprila 1881. godine kojom je Liga bila poražena. Tim činom produžena je društvena i politička egzistencija Kosovskog vilajeta, ali nacionalne težnje Albanaca nisu bile uništene.

Portin geostrateški zaokret vezan za ukidanje Lige, pokazao se kao dalekovido gledanje centralne vlasti na političku stvarnost u kojoj se Osmansko carstvo našlo nakon 1878. godine. Područje Kosovskog vilajeta i dalje je ostalo izuzetno važan dio teritorije Osmanskog carstva na Balkanu preko koga se mogao vršiti kakav-takav uticaj na susjede u smislu njihovih teritorijalnih pretenzija upravo na te posjede. Uticaj centralne vlasti na muslimansko stanovništvo koje je živjelo na tom području bio je, takođe, od izuzetne važnosti u geostrateškim planovima Porte.

Osmanska vlast na području Kosovskog vilajeta prestala je 1912. godine.

Summary

The Ottoman Empire, during its presence in the Balkans, implemented various geostrategic plans to maintain its influence in the region and preserve territorial integrity. One of the major military-political challenges was the “Eastern Crisis,” during which the Ottoman Empire faced the question of how to take its own destiny into its own hands if it wished to remain a relevant historical entity in European politics. Sensing the aspirations of Albanian nationalists and drawing from experiences in European diplomatic circles, the Porte decided in January 1877 to reorganize administratively, resulting in the creation of the Kosovo Vilayet.

The Kosovo Vilayet was significant not only for its geostrategic position but also for its cultural, economic, and religious importance. It served as a center for trade, culture, and the mixing of various cultures and peoples. However, despite these aspects, the vilayet was also subject to internal tensions among different ethnic and religious groups. For this reason, unlike Bosnia and Herzegovina, which remained under the nominal rule of the Sultan, special attention was given to the Kosovo Vilayet from its very establishment. The geostrategic position of this province within the Ottoman Empire was particularly sensitive as it entered the sphere of Russia's political interests, which sought a common border between Montenegro and Serbia. However, as the Balkan region also played a significant role in Austro-Hungarian political plans, the Viennese government did not want to neglect the political-strategic and military-strategic significance of this territory, striving to keep it under its control. Thus, intersecting political interests in the Balkans often led to conflict.

Austro-Hungary, supported by a united and strengthened Germany, managed to deeply penetrate the Balkan region during the Eastern Crisis and effectively became a neighbor to the Ottoman Empire by reaching the borders of the Kosovo Vilayet. Aware of this situation, the Porte undertook extremely cautious political moves in the region. These were necessary due to the fact that after the establishment of a constitutional regime in the Ottoman Empire, certain changes occurred in the status of the Albanian population. Until the time of the Tanzimat reforms, Albanians had respected the central authority and the Sultan, whose role they still acknowledged. However, with changing circumstances, some government bodies engaged in certain abuses, exposing the Albanian population to lawlessness, various experiments, and internal changes without a plan, leading to a sense of fear among Albanians concerned about the future of their country.

The unravelling of the “Eastern Crisis”, culminating in the Berlin Congress, further intensified the national aspirations of the Albanian population, which emphasized its demands for autonomy within the Ottoman Empire and sought to politically organize itself by forming the League for the Protection of Albanian Rights. The firm stance of the Albanians immediately after the Berlin Congress aligned with the Ottoman authorities, which served

one of their geostrategic objectives. However, once the League's military forces succeeded in defeating the Montenegrin army in the Battle of Novšići, the Ottoman central authority redirected its geostrategic goal towards the destruction of the League. The determination of the League's members, along with their growing military strength, posed a real threat that the Albanians could go further in their demands and call for the formation of a unified Albanian vilayet that could eventually become fully independent from the Ottoman Empire. The Porte prevented such a possibility through military intervention between January and April 1881, leading to the defeat of the League. This action extended the social and political existence of the Kosovo Vilayet, but the national aspirations of the Albanians were not extinguished.

The Porte's geostrategic pivot regarding the dissolution of the League demonstrated the central authority's foresight concerning the political reality in which the Ottoman Empire found itself after 1878. The territory of the Kosovo Vilayet remained an extremely important part of the Ottoman Empire's Balkan holdings, through which it could exert some influence over its neighbours in terms of their territorial claims on these possessions. The influence of the central authority over the Muslim population living in the area was also of exceptional importance in the geostrategic plans of the Porte.

The Ottoman rule in the Kosovo Vilayet ended in 1912.

BIBLIOGRAFIJA/BIBLIOGRAPHY

Neobjavljeni izvori/Unpublished sources:

1. Arhiv Srbije (AS)
 - *Ministarstvo inostranih djela* (MID)
2. Başbakanlık Osmanlı Arşivi – İstanbul (BOA)
 - *Dâhiliye Nezâreti Mektubî Kalemî* (DH. MKT)
 - *Maarif Nezâreti Mektubî Kalemî* (A. MKT. MHM)
 - *Hariciye Nezâreti Tasnifi* (HRT)
3. Državni arhiv Crne Gore – Cetinje (DACG)
 - *Ministarstvo inostranih djela* (MID)
4. İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi (İSAM)
 - *Bosna Vilayeti Salnamesi*, Sayılar D03117, Salname-i Vilayet-i Bosna, 12. Def'a, 1877. (Hicri 1294).

Objavljeni izvori/Published sources:

1. *Akte të Rilindjes Kombëtare Shqiptare, 1878–1912 (Memorandume, vendime, protesta, thirrje)*, Përgatitur nga Stefanaq Pollo dhe Selami Pulaha, Akademia E Shkencave Të RPS Të Shqipërisë, Instituti i historisë, Tiranë 1978.
2. *İslâm Ansiklopedisi*, (MEB Yayını), cilt VI, Ankara 1977.
3. *Rusija i Bosansko-hercegovački ustanak 1875-1878*, knj. 3, sv. 1, priredio Branko Pavićević, CANU, Titograd 1985.

Novine/Newspapers:

1. *Glas Crnogorca* (1876, 1877, 1879).

Knjige/Books:

1. Alibašić Ahmet (priređivač), *Historija Osmanske države (hrestomatija)*, Fakultet islamskih nauka u Sarajevu, Sarajevo 2005.
2. Bartl Peter, *Albanci od srednjeg veka do danas*, prevela sa njemačkog Ljubinka Milenković, Clio, Beograd 2001.
3. Birken Andreas, *Die Provinzen des Osmanischen Reiches* [The Provinces of the Ottoman Empire, Ludwig Reichert Verlag], Wiesbaden 1976.
4. *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata*, Sarajevo 1988.
5. Brahimi Razi, *Kenga Popullore e Rilindjes Kombetare* (Narodne pjesme nacionalnog buđenja), Shtëpia Botuese "Naim Frasheri", Tirane 1979.
6. *Crna Gora, Biografski zapisi, II, Luča slobode i trajanja*, priredio Niko Martinović, Cetinje 2005.
7. Davison, H. Roderic, *Reform in the Ottoman Empire 1856–1876*, New Jersey 1963.
8. Dukovski Darko, *Povijest Srednje i Jugoistočne Europe 19. i 20. stoljeća*, I. svezak, Alinea, Zagreb 2005.
9. Effendi Wassa, *Albanien und die Albanesen: Eine historisch – kritische Studie*, Berlin 1979.
10. Faensen, Johannes, *Die albanische Nationalbewegung*, Berlin 1980.
11. Hadžić Senaid, Velagić Adnan, *Balkanska praskozorja – Od ideja do ujedinjenja*, Mostar 2019.
12. Hadži-Vasiljević Jovan, *Arbanaska liga – arnautska kongra i srpski narod u Turskoj (1878–1882)*, Beograd 1909.
13. Hammer von Joseph, *Historija Turskog /Osmanskog/ Carstva*, 3, Zagreb 1979.
14. Herder Hari, *Evropa u devetnaestom veku*, Clio, Beograd 2003.
15. Hrabak Bogumil, *Prizrenska Arbanaška liga 1878–1881*, Beograd 1998.
16. Imamović Mustafa, *Historija Bošnjaka*, Sarajevo 1979.
17. *Istorija Osmanskog carstva*, priredio Rober Mantran, Clio, Beograd 2002.
18. Jagodić Miloš, *Srpsko-albanski odnosi u Kosovskom vilajetu (1878-1912)*, Beograd 2009.
19. Matuz Jozef, *Osmansko Carstvo*, preveo Nenad Maočanin, Zagreb 1992.
20. Ortajli İlber, *Najduži vek Imperije*, Beograd 2004.
21. Ortaylı İlber, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Ankara 2007.
22. Pavlović Stevan, *Istorija Balkana*, Beograd 2001.
23. Popov Čedomir, *Gradanska Evropa (1770-1914), Društvena i politička istorija Evrope (1871-1914)*, Beograd 2010.
24. Popović Vasilj, *Istočno pitanje, istorijski pregled borbe oko opstanka Osmanlske carevine u Levantu i na Balkanu*, treće izdanje, Beograd 1996.
25. Sami Şemseddin, *Kosova, Kâmûsü'l-A'lâm*, C. 5, Istanbul 1314. h.
26. Sönmez Banu İşlet, II, *Meşrutiyet'te Arnavut Muhalefeti*, Yapı Kredi Yay, İstanbul 2007.
27. Stull Bernard, *Albansko pitanje 1878-1882*, JAZU, Zagreb 1959.
28. Tarle V. J, *Istorija novog veka*, Beograd 2008.
29. Todorova Marija, *Imaginarni Balkan*, Beograd 2006.
30. Uspenski I. Fjodor, *Istočno pitanje*, preveli Marija Marković i Branislav Marković, Beograd-Podgorica 2003.
31. Vojvodić Mihailo, *Srbija i balkansko pitanje (1875-1914)*, Novi Sad 2000.

Članci/Articles:

1. Aličić S. Ahmed, Uredba o organizaciji vilajeta 1867. godine, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 12–13 (1962–1963), Sarajevo 1963.
2. Fundić Dušan, Paško Vasa i ideologija albanskog nacionalizma, *Istorijski časopis*, knj. LXX, Beograd 2021.
3. Hrabak Bogumil, Počeci bankarstva na Kosovu, *Istorijski glasnik*, br. 1-1, Beograd 1982.
4. Karpat H. Kemal, The Transformation of the Ottoman State (1789-1908), *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 3, № 3, (jul 1972).
5. M. Aktepe, Münir M. (1977), Kosova, *İslâm Ansiklopedisi* (MEB Yayını), cilt VI, Ankara 1977.
6. Škrijelj Redžep, Bošnjački Mazgit – muhadžirska oaza Bošnjaka na Kosovu, *Almanah*, 35-36, Podgorica 2006.
7. Vasić, Nenad (2007), Bankarstvo u Kosovskom vilajetu i Staroj Srbiji od druge polovine XIX veka do 1912. godine, *Baština*, sve. 22, Priština-Leposavić 2007.
8. Ризај Скендер, Управно-политичке реформе у Македонији (Косовском, Битољском, Солунском вилајету) (1875-1881), *Македонија во источната криза 1875-1881*, Скопје 1978.